

การพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม :

ทีมชำโสมโอมเพียง*

DEVELOPING THE STUDENT LEADERS' POTENTIAL THROUGH THE SOCIAL
ENGINEERING PROCESS: THE CHAMSOM OM PIANG TEAM

พัชรินทร์ เจนจบตุรกี, ปรอยฝน ทวีชัย, วุฒินันท์ สุพร, พีรพัฒน์ พวงจิตร

Patcharindth Chenchobturakij, Proyfon Tawichai, Wuttinan Suporn, Peerapat Puangjit

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Rambhai Barni Rajabhat University

Corresponding Author E-mail: Wuttinan.t@rbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. พัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม ทีมชำโสมโอมเพียง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี 2. ประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี และ 3. นำเสนอต้นแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ มีขั้นตอนในการศึกษาด้วยการพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมการประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร บันทึกขั้นตอนการดำเนินการจากการเข้าร่วมกิจกรรม พร้อมเก็บสรุปและรวบรวมความเหมาะสมของข้อมูล

ผลการศึกษาพบว่า 1. การพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมทีมชำโสมโอมเพียง หลังจากแกนนำนักศึกษาได้เข้าร่วมพัฒนาทักษะ และฝึกปฏิบัติการใช้เครื่องมือวิศวกรสังคม การนำเครื่องมือวิศวกรสังคมไปประยุกต์ใช้ระหว่างลงพื้นที่ชุมชน ได้แก่ เครื่องมือฟ้าประทาน คือ Fact and Feeling, เครื่องมือนาฬิกาชีวิต, เครื่องมือ Timeline พัฒนาการ, เครื่องมือ Timeline กระบวนการและเครื่องมือ M.I.C ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นกระบวนการต่อยอดจากทักษะของแกนนำที่ได้รับการพัฒนาและนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในพื้นที่ 2. การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี พบว่า เกิด

*Received May 27, 2025; Revised June 14, 2025; Accepted June 19, 2025

การพัฒนาผลิตภัณฑ์และนวัตกรรมชุมชนเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน “ยาหม่องสมุนไพร” ที่มาพร้อมกระบวนการผลิต การร่วมกันวางแผนการตลาด การสอนและการเรียนรู้ทักษะในการบริหารจัดการผลิตภัณฑ์และธุรกิจ 3. ต้นแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม เป็นไปภายใต้การดำเนินงานของทีมสร้างความร่วมมือภายในชุมชนการรวมตัวกันเพื่อเรียนรู้และผลิตยาหม่องเกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ เกิดการแบ่งปันความรู้ ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการสืบสาน ภูมิปัญญาดั้งเดิมเกิดการสานต่อและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ควบคู่กับความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีจากคนรุ่นใหม่

คำสำคัญ: การพัฒนาศักยภาพ; แขนงน่านักศึกษา; กระบวนการวิศวกรสังคม; ทีมชาโสมโอมเพี้ย

Abstract

Objectives of this research paper were: 1. To develop the potentials of student leaders through a social engineering process with the Chamsom Om Piang team from the Faculty of Humanities and Social Sciences at Rambhai Barni Rajabhat University, 2. To apply social engineering tools and create community innovations for the communities in the Ban Chamsom area, Saleng Sub-District, Mueang District, Chanthaburi Province, and 3. To present a prototype of a community development process through the social engineering process, conducted by the action research, involving the development of student leaders potential through the social engineering process, application of social engineering tools, and creation of community innovations. Data were analyzed from document studies, steps were recorded through participation in activities, and appropriateness was summarized and compiled.

The findings were as follows: 1. The development of student leaders' potential using the social engineering process by the Chamsom Om Piang team enhanced the skills of the student leaders as they practiced using social engineering tools. The social engineering tools applied during community fieldwork included Fact and Feeling, Life Clock, Development Timeline, Process Timeline, and M.I.C. These processes built upon the leadership skills

that had been developed and could be practically implemented in the field.

2. The application of social engineering tools and creation of community innovation the Ban Chamsom Community, Saleng Sub-District, Mueang District, Chanthaburi Province resulted in product development with a community innovator, producing of community product “Herbal Balm” this involved the manufacturing process, collaborative marketing planning, and teaching and learning skills in product and business management. 3. The prototype of community development process using social engineering methods operated through a cooperative team within the community that came together to learn and produce the balm, with creating a learning community and knowledge sharing Local wisdom was preserved, traditional knowledge being continued and transmitted from generation to generation alongside technological knowledge from the new generation.

Keywords: Student Leader Potential; Development; Social Engineering Process; Chamsom Om Piang Team

บทนำ

การพัฒนาศักยภาพของเยาวชน โดยเฉพาะนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพให้กับสังคมไทยในอนาคต นักศึกษากลุ่มแกนนำ (Student Leaders) ซึ่งมีบทบาทในการริเริ่มกิจกรรม การขับเคลื่อนแนวคิด และการมีส่วนร่วมทางสังคม จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ทั้งทักษะการสื่อสาร การวิเคราะห์สถานการณ์ การแก้ปัญหาเชิงระบบ และการมีจิตสาธารณะ เพื่อให้สามารถเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ประเวศ วะสี, 2542)

หนึ่งในแนวทางที่ได้รับความสนใจในปัจจุบันคือ การประยุกต์ใช้กระบวนการวิศวกรรมสังคม (Social Engineering Process) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านการออกแบบและขับเคลื่อนกิจกรรมที่มีจุดมุ่งหมายชัดเจน โดยมุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของบุคคลในการเป็นผู้นำเพื่อสังคม ผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง การมีส่วนร่วมในชุมชน การสะท้อนคิด และการทำงานเป็นทีม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้แบบบูรณาการและพหุปัญญา (Multiple Intelligences) (Freire, 1970) กระบวนการวิศวกรรมสังคมไม่ได้มุ่งเน้นเพียงแค่การพัฒนาความรู้หรือทักษะเชิงวิชาการ

เท่านั้น หากแต่รวมถึงการปลูกฝังคุณค่า จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม ส่งผลให้นักศึกษาที่ผ่านกระบวนการดังกล่าวสามารถกลับไปเป็นผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพในการสร้างสรรค์ความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในวงกว้าง (กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2560)

ปัจจุบันการพัฒนานักศึกษาให้มีทักษะในศตวรรษที่ 21 มีความสำคัญอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็น “Hard Skill” หรือ “Soft Skill” ซึ่งหลายปีที่ผ่านมาการศึกษาของไทยเร่งผลิตบัณฑิตเน้นแต่ทักษะความรู้ทางวิชาชีพ (Hard Skill) (วรภัทร์ ภูเจริญ, 2555) โดยไม่มีการสอนในเรื่องของ “Soft Skill” อย่างจริงจัง การเสริมสร้างทักษะ “Soft Skill” จึงมีความจำป็นต่อนักศึกษาเป็นอย่างมาก

กระบวนการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมให้กับนักศึกษาจึงเป็นส่วนสำคัญในการจัดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์แบบลงมือปฏิบัติจริงโดยใช้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐานกระบวนการวิศวกรสังคมจะเป็นการเสริมทักษะโดยการมุ่งเป้าให้นักศึกษาเป็น “นักคิด” “นักสื่อสาร” “นักประสาน” และ “นักสร้างนวัตกรรมชุมชน” โดยผ่านเครื่องมือ 5 เครื่องมือ ได้แก่ “ฟ้าประทาน” “นาฬิกาชีวิต” “Timeline พัฒนาการ” “Timeline กระบวนการ” และ “M.I.C Model” ซึ่งกลุ่มนักศึกษาของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เลือกนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและการทำงาน พร้อมทั้งรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมภายใต้ชื่อ “ทีมชำโสมโอมเพี้ยง” โดยแกนนำนักศึกษาได้เข้าร่วมกระบวนการพัฒนาศักยภาพด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมแล้ว ได้นำเครื่องไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี และนำผลที่ได้นำมาสร้างเป็นต้นแบบของกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม ทีมชำโสมโอมเพี้ยง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
2. เพื่อประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี
3. เพื่อนำเสนอต้นแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ประกอบด้วย ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) คือ คู่มือการปฏิบัติการและพัฒนาทักษะด้วย กระบวนการวิศวะกรสังคม

2. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ กลุ่มนักศึกษาที่ได้รับการพัฒนาทักษะการเป็น วิศวะกรสังคมของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์และกลุ่มผู้สูงอายุที่สนใจเข้าร่วม โครงการในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสลง อำเภอมะนัง จังหวัดจันทบุรี

3. เครื่องมือการวิจัย

การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวะกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสลง อำเภอมะนัง จังหวัดจันทบุรี เริ่มต้นด้วย 1. การสำรวจความต้องการของชุมชน 2. สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน และสร้าง เครือข่ายการทำงานร่วมกันกับชุมชนเพื่อวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาและความต้องการ การพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน และ 3. การพัฒนานวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสลง อำเภอมะนัง จังหวัดจันทบุรี

4. การเก็บข้อมูล

พัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวะกรสังคม ทีมชำโสมโอม เพ็ญ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ด้วยการ ฝึกอบรมทักษะ ความรู้ ถ่ายทอดความรู้ เพื่อเข้าใจกรอบแนวคิดและเครื่องมือวิศวะกรสังคม ฝึกปฏิบัติการใช้เครื่องมือวิศวะกรสังคม และเพื่อสร้างเครือข่ายการทำงานระหว่าง มหาวิทยาลัยและชุมชน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสารบันทึกขั้นตอนการ ดำเนินการจากการเข้าร่วมกิจกรรม พร้อมกับสรุปและรวบรวมความเหมาะสมของข้อมูล

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวะกรสังคม ทีมชำโสม โอมเพ็ญ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี หลังจาก

แกนนำนักศึกษาได้เข้าร่วมพัฒนาทักษะและฝึกปฏิบัติการใช้เครื่องมือวิศวกรสังคม การนำเครื่องมือวิศวกรสังคมไปประยุกต์ใช้ระหว่างลงพื้นที่ชุมชน พบว่า

1.1 เครื่องมือฟ้าประทาน พบว่าเมื่อศึกษาและแยกปัญหาออกมาในรูปแบบ ก้างปลา คือ Fact and Feeling ปัญหาที่พบมี 4 ด้านได้แก่ 1. ด้านกิจกรรม เนื่องจากการเลือกกิจกรรมเข้ามาพัฒนาในพื้นที่นั้นยังไม่มีกิจกรรมที่เด่นชัดมากนัก และมีกิจกรรมที่ไม่หลากหลาย จึงทำให้ขาดความสนใจในการเข้าร่วม 2. ด้านสภาพแวดล้อม ด้วยบริบทพื้นที่เป็นชุมชนใกล้เมือง และผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ยังสามารถไปประกอบอาชีพเพื่อมีรายได้ จึงทำกิจกรรมการพัฒนานั้นไม่สอดคล้องกับพื้นที่มากนัก มีเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่สนใจเข้าร่วม 3. ด้านสุขภาพ กลุ่มผู้สูงอายุที่เข้าร่วมส่วนใหญ่มีสภาพแข็งแรงแต่ยังขาดความรู้พื้นฐานในการดูแลสุขภาพเนื่องจากมีความเข้าใจว่าตัวเองไม่เจ็บป่วยจึงไม่ต้องดูแลสุขภาพตนเอง 4. ด้านคนสืบทอด เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นชุมชนใกล้เมืองการเคลื่อนย้ายแรงงานจึงเป็นปัญหาสำคัญของชุมชน การพัฒนาด้วยกิจกรรมต่าง ๆ จะทำให้ขาดคนสืบทอดหรือขาดช่วงอายุในการเข้าร่วมกิจกรรม

1.2 เครื่องมือนาฬิกาชีวิต พบว่าศึกษากิจวัตรประจำวันของชาวบ้าน และทีมวิศวกร เพื่อที่จะได้ทราบว่าในแต่ละช่วงเวลาของชาวบ้าน ส่วนใหญ่พบว่า ผู้สูงอายุจะอยู่บ้านและทำสวน และอีกหนึ่งเหตุผลที่ศึกษาเครื่องมือนี้ เพื่อศึกษากิจวัตรประจำวันของชาวบ้านในแต่ละช่วงเวลา เพื่อที่ทางทีมจะได้ลงพื้นที่ทำกิจกรรมให้ตรงกับเวลาว่างของชาวบ้าน

1.3 เครื่องมือ Timeline พัฒนาการ พบว่า ศึกษาภูมิหลัง ประวัติของชุมชนชำโสมว่าแต่ก่อนเกิดอะไรบ้าง และยังได้ทราบว่าเมื่อก่อนในชุมชนเคยปลูกโสม มาก่อนแต่ในปัจจุบันก็ค่อย ๆ หายไป มีสมุนไพรอย่างอื่น เช่น โพล ขมิ้น เป็นต้น

1.4 เครื่องมือ Timeline กระบวนการ พบว่าอธิบายขั้นตอนการทำยาหม่อง โดยเริ่มจาก วัตถุดิบและวัสดุในการทำ หลังจากนั้นอธิบายกระบวนการทำยาหม่องทั้งหมด

1.5 เครื่องมือ M.I.C. ประกอบด้วย 1. M. Modify ได้แก่ ไขในส่วนของการละลายขี้ผึ้งปรับให้มีขนาดเล็กลงและช่วยให้ลดเวลาในการละลาย 2. I. Improve พัฒนาในอนาคตอาจมีการพัฒนาสูตรยาหม่องโดยนำโพลดมาเป็นองค์ประกอบในยาหม่อง และ 3. C. Create อาจมีการเพิ่มกลิ่นยาหม่องให้หลากหลายเพื่อเป็นทางเลือกในการใช้ยาหม่องและสามารถเข้าถึงได้ทุกวัย

2. การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี พบว่า

ภาพที่ 1 การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี

การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรีดังนี้

ตารางที่ 1 การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชน

เครื่องมือ	การประยุกต์ใช้ในชุมชนบ้านชำโสม
1. เครื่องมือฟ้าประทาน (Fact & Feeling)	วิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของชุมชนผ่าน 4 มิติ ได้แก่ กิจกรรม (ไม่มีผลิตภัณฑ์ชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์), สภาพแวดล้อม (มีสมุนไพรพื้นถิ่น), สุขภาพ (ผู้สูงอายุมีภูมิปัญญาท้องถิ่น), คนสืบทอด (เยาวชนเริ่มขาดการมีส่วนร่วม)
2. เครื่องมือนาฬิกาชีวิต	ใช้ศึกษาวิถีชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุในชุมชน เช่น ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการเก็บสมุนไพร, ช่วงเวลาร่วมกิจกรรม เพื่อออกแบบกิจกรรมการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต
3. เครื่องมือ Timeline พัฒนาการ	รวบรวมข้อมูลพัฒนาการของชุมชน เช่น จากอดีตที่มีการใช้สมุนไพรในครัวเรือนสู่การริเริ่มผลิตภัณฑ์ ปัจจุบันที่พัฒนาเป็นสินค้าและมีแผนการตลาด
4. เครื่องมือ Timeline กระบวนการ	วางลำดับขั้นตอนการดำเนินงาน ได้แก่ 1. ศึกษาสูตรจากวัดทุ่งต้อน 2. ออกแบบผลิตภัณฑ์ 3. ผลิตร่วมกับชุมชน 4. สอนการตลาดและสร้างแบรนด์
5. เครื่องมือ M.I.C. (Mind - Idea - Change)	- Mind: นักศึกษาเปิดใจเรียนรู้วิถีชุมชน - Idea: เกิดแนวคิดพัฒนา “ยาหม่องสมุนไพร” จากสมุนไพรพื้นถิ่น - Change: ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ เกิดการเรียนรู้ข้ามวัย และเกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ที่ยั่งยืน

สำหรับการลงพื้นที่สร้างนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ให้กับชุมชน เป็นการต่อยอดจากการศึกษา และ การใช้เครื่องมือ วิศวกรสังคมในการลงพื้นที่ โดยผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติ พัฒนาต่อยอด ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ จึงเกิดเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน “ยาหม่องสมุนไพร” โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1. กระบวนการเสริมสร้างองค์ความรู้ กลุ่มนักศึกษาแกนนำได้ ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับขั้นตอนและสูตรการทำยาหม่องจากวัดทุ่งต้อน ตำบลพลวง อำเภอกิษณภูมิ จังหวัดจันทบุรี

2.2. การออกแบบผลิตภัณฑ์ เป็นการสร้างเอกลักษณ์และตอบสนองความต้องการของชุมชน ผ่านการออกแบบของนักศึกษาแกนนำและรับฟังข้อเสนอแนะจากชุมชน เพื่อให้ได้ซึ่งตราสัญลักษณ์และบรรจุภัณฑ์ตามความต้องการ

2.3. กระบวนการผลิต กลุ่มนักศึกษาแกนนำวิศวกรสังคม และกลุ่มผู้สูงอายุบ้านชำโสม ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และผลิตยาหม่องสมุนไพร โดยใช้พืชสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นวัตถุดิบหลัก และเป็นจุดเด่นของชุมชน

2.4. การวางแผนการตลาด การสอนและการเรียนรู้ทักษะในการบริหารจัดการผลิตภัณฑ์และธุรกิจ เช่น การตั้งราคา การตลาด และการสร้างแบรนด์ให้ผลิตภัณฑ์จากชุมชนเป็นที่รู้จัก

3. นำเสนอต้นแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม พบว่าในการดำเนินโครงการกิจกรรมในครั้งนี้ ถือเป็นต้นแบบพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี มีกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนบ้านชำโสมและมีนักศึกษาแกนนำวิศวกรสังคมคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้ลงพื้นที่ เพื่อให้ความรู้และสร้างการรับรู้ภายในชุมชน สามารถต่อยอดจนเกิดเป็นองค์ความรู้การทำยาหม่องสมุนไพรบ้านชำโสม โดยที่ชุมชนเองสามารถใช้วัตถุดิบที่มีภายในชุมชนเป็นจุดขายในผลิตภัณฑ์

การดำเนินงานของทีมสามารถเครื่องมือที่สร้างความร่วมมือภายในชุมชน การรวมตัวกันเพื่อเรียนรู้และผลิตยาหม่อง ทำให้เกิดความสามัคคีมากขึ้น ช่วยกันพัฒนา แสดงความคิดเห็น และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เพิ่มการพึ่งพาตนเอง เมื่อชุมชนสามารถผลิตของใช้เองได้ และใช้วัตถุดิบบางอย่างในท้องถิ่น ลดการพึ่งพาสินค้าภายนอกทำให้สามารถสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนได้ เกิดการแบ่งปันความรู้ คนที่มีความรู้มาก่อนเช่นผู้ที่เคยทำมาก่อนมีภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพรสามารถชี้แนะให้คนรุ่นใหม่ช่วยให้ความรู้ได้ และคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีก็สามารถช่วยในเรื่องของช่องทางการจำหน่ายได้

การสร้างอาชีพและรายได้เสริม เป็นการเปิดโอกาสในการเป็นผู้ประกอบการท้องถิ่น สามารถนำองค์ความรู้การทำยาหม่องที่ได้รับไปสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนและสามารถนำไปต่อยอดขยายสู่ตลาดที่กว้างขึ้น ทำเป็นอาชีพเสริม แม้ว่าคนในชุมชนจะมีอาชีพหลักอยู่แล้ว แต่ก็สามารถนำความรู้การทำยาหม่องไปเป็นอาชีพเสริมที่ทำได้ในเวลาว่าง

การลดต้นทุนและค่าใช้จ่าย ผลิตภัณฑ์ยาหม่องโดยปกติหากต้องการใช้ยาหม่องคนในชุมชนต้องซื้อจากร้านค้า แต่หากผลิตเองได้ก็สามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ และในชุมชนเองก็มีแหล่งวัตถุดิบในชุมชน เช่น ไพล ขมิ้น เป็นต้น ซึ่งจะช่วยลดต้นทุนในการผลิตได้ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าหากชุมชนสามารถรวมตัวกันผลิตยาหม่องให้เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนสามารถลดการพึ่งพาสินค้าภายนอก ทำให้เงินหมุนเวียนภายในชุมชนมากยิ่งขึ้น การพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีมูลค่าเพิ่ม ชุมชนสามารถสร้างเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชน เช่น ยาหม่องสมุนไพรสูตรเฉพาะ ที่เน้นใช้วัตถุดิบท้องถิ่น ออกแบบผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัย เพิ่มมูลค่าให้ผลิตภัณฑ์ได้ เพิ่มช่องทางการจำหน่ายทั้งในออนไลน์และตลาดเฉพาะกลุ่ม

อภิปรายผลการวิจัย

1. การพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม ทีมชาโสมโอมเพียง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี หลังจากแกนนำนักศึกษาได้เข้าร่วมพัฒนาทักษะ และฝึกปฏิบัติการใช้เครื่องมือวิศวกรสังคม การนำเครื่องมือวิศวกรสังคมไปประยุกต์ใช้ระหว่างลงพื้นที่ชุมชน พบว่า เครื่องมือฟ้าประทาน คือ Fact and Feeling ปัญหาที่พบมี 4 ด้านคือ 1. ด้านกิจกรรม 2. ด้านสภาพแวดล้อม 3. ด้านสุขภาพ 4. ด้านคนสืบทอด เครื่องมือนาฬิกาชีวิต พบว่า ผู้สูงอายจะอยู่บ้านและทำสวน และอีกหนึ่งเหตุผลที่ศึกษาเครื่องมือนี้ เพื่อศึกษากิจวัตรประจำวันของชาวบ้านในแต่ละช่วงเวลา เพื่อที่ทางทีมจะได้ลงพื้นที่ทำกิจกรรมให้ตรงกับเวลาว่างของชาวบ้าน เครื่องมือ Timeline พัฒนาการ พบว่าศึกษาภูมิหลัง ประวัติของชุมชนชาโสมว่าแต่ก่อนเกิดอะไรบ้าง และยังได้ทราบว่เมื่อก่อนในชุมชนเคยปลูกโสม มาก่อนแต่ในปัจจุบันก็ค่อย ๆ หายไป มีสมุนไพรอย่างอื่น เช่น ไพล ขมิ้น เป็นต้น เครื่องมือ Timeline กระบวนการ พบว่าอธิบายขั้นตอนการทำยาหม่องโดยเริ่มจาก วัตถุดิบและวัสดุในการทำ หลังจากนั้นอธิบายกระบวนการทำยาหม่องทั้งหมด และเครื่องมือ M.I.C. ประกอบด้วย Modify ได้แก้ไขในส่วนของการละลายขี้ผึ้งปรับให้มีขนาดเล็กลงและช่วยให้ลดเวลาในการละลาย Improve พัฒนาในอนาคตอาจมีการพัฒนาสูตรยาหม่องโดยนำโพลดามาเป็น

องค์ประกอบในยาหม่องและ Create อาจมีการเพิ่มกลิ่นยาหม่องให้หลากหลายเพื่อเป็นทางเลือกในการใช้ยาหม่องและสามารถเข้าถึงได้ทุกวัยซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเมธาวิณ สาระยาน และคณะ (2567) ที่ได้ทำการศึกษาการยกระดับศักยภาพนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมสู่การพัฒนานวัตกรรมและขับเคลื่อนชุมชนอย่างสร้างสรรค์ในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า การสร้างองค์ความรู้และบ่มเพาะ นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรีโดยใช้เครื่องมือและทักษะวิศวกรสังคม มีการพัฒนา กิจกรรมในการสร้างนวัตกรรมให้เหมาะสมกับบริบทชุมชน จำนวนทั้งหมด 10 โครงการ ได้แก่ โครงการยกระดับศูนย์วิศวกรสังคม (เกษตรพอเพียง) โครงการพัฒนาสมรรถนะ นักศึกษาให้เป็นผู้ประกอบการ โครงการการสืบทอดส่งเสริมการตลาดชุมชน โครงการพัฒนา แผนการตลาดการขายผัก โครงการขยายอินทรีย์แปลงร่างสร้างรายได้ โครงการพัฒนาแบบ รนด์ผลิตภัณฑ์ยาหม่องสมุนไพรชุมชน โครงการพัฒนาแผนการตลาดกะปิแปรรูป โครงการ พัฒนาสื่อสื่อบริการส่งเสริมการท่องเที่ยวเส้นทางสายเกลือ โครงการยกระดับโรงเรียนเลี้ยงไก่ อัตโนมัติและโครงการเห็ดนางฟ้าสร้างรอยยิ้มให้น้อง ซึ่งสรุปได้ว่าการศึกษานี้แสดงให้เห็น ว่ากระบวนการวิศวกรสังคมไม่เพียงแต่เสริมศักยภาพนักศึกษาแต่ยังเป็นเครื่องมือที่มี ประสิทธิภาพในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างนวัตกรรม และ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

2. การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมและสร้างนวัตกรรมชุมชนให้กับชุมชนใน พื้นที่ชุมชนบ้านชำโสม ตำบลแสง อำเภอมือง จังหวัดจันทบุรี ผลการศึกษาพบว่า การลง พื้นที่สร้างนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ให้กับชุมชนเป็นการต่อยอดจากการศึกษาและการใช้ เครื่องมือวิศวกรสังคมในการลงพื้นที่ โดยผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติ พัฒนาต่อยอด ใช้ ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ จึงเกิดเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน “ยาหม่องสมุนไพร” ซึ่ง เป็นการพัฒนาโดยเริ่มจาก กระบวนการเสริมสร้างองค์ความรู้ การออกแบบผลิตภัณฑ์ เป็น การสร้างเอกลักษณ์และตอบสนองความต้องการของชุมชน กระบวนการผลิตที่ร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้และผลิตยาหม่องสมุนไพร โดยใช้พืชสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นวัตถุดิบหลัก และเป็นจุดเด่นของชุมชน และการร่วมกันวางแผนการตลาด การสอนและการเรียนรู้ ทักษะในการบริหารจัดการผลิตภัณฑ์และธุรกิจ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของชุดิมา ฤกษ์ และคณะ (2567) ที่ได้ศึกษาการทำบุญบุญพา : การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จากดอกกุหลาบ เหลืองทั้งโดยใช้ทักษะวิศวกรสังคมเป็นฐานของชมรม LPRU สืบสานปณิธานงานของพ่อ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง พบว่า ผลิตภัณฑ์บุญพาบุญพาที่นำเอาดอกกุหลาบเหลืองทั้งมา สร้างมูลค่าเพิ่มโดยการทำเป็นบุญพาบุญพาเพื่อเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนวัดศรีล้อมโดย

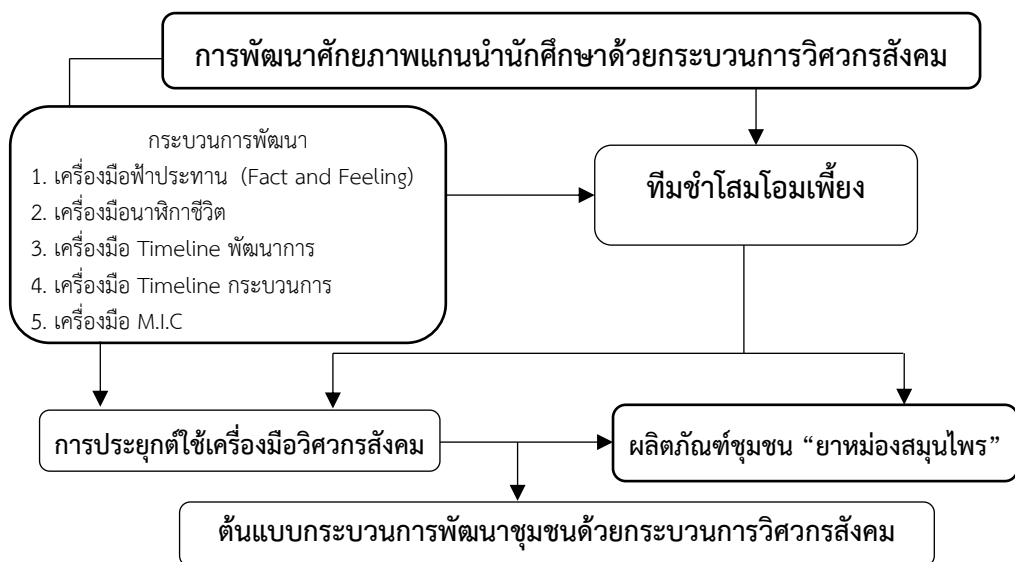
ใช้ทักษะวิศวกรรมสังคมเป็นฐาน ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปปฏิบัติได้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และสามารถนำความรู้ความเข้าใจและทักษะที่ได้รับไปถ่ายทอดขยายผลและเผยแพร่แก่ผู้อื่นได้และพร้อมเป็นโมเดลต้นแบบด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่อไป

3. นำเสนอต้นแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรรมสังคม พบว่าการดำเนินงานของทีมสามารถเครื่องมือที่สร้างความร่วมมือภายในชุมชนการรวมตัวกันเพื่อเรียนรู้ และผลิตยาหม่องทำให้เกิดความสามัคคีมากขึ้น ช่วยกันพัฒนา แสดงความคิดเห็น และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน การเพิ่มความพึงพอใจตนเอง เมื่อชุมชนสามารถผลิตของใช้เองได้ และใช้วัตถุดิบบางอย่างในท้องถิ่น ลดการพึ่งพาสินค้าภายนอกทำให้สามารถสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนได้ เกิดการแบ่งปันความรู้ คนที่มีความรู้มาก่อนเช่นผู้ที่เคยทำมาก่อนมีภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพร สามารถชี้แนะให้คนรุ่นใหม่ช่วยให้ความรู้ได้และคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีก็สามารถช่วยในเรื่องของช่องทางการจำหน่ายได้ การสร้างอาชีพและรายได้เสริม และการลดต้นทุนและค่าใช้จ่าย ผลลัพธ์ยาหม่องโดยปกติหากต้องการใช้ยาหม่องคนในชุมชนต้องซื้อจากร้านค้า แต่หากผลิตเองได้ก็สามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ และในชุมชนเองก็มีแหล่งวัตถุดิบในชุมชน เช่น ไซล ขมิ้น เป็นต้น ซึ่งจะช่วยลดต้นทุนในการผลิตได้ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าหากชุมชนสามารถรวมตัวกันผลิตยาหม่อง ให้เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนสามารถลดการพึ่งพาสินค้าภายนอก ทำให้เงินหมุนเวียนภายในชุมชนมากยิ่งขึ้น การพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีมูลค่าเพิ่ม ชุมชนสามารถสร้างเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชน เช่น ยาหม่องสมุนไพรสูตรเฉพาะ ที่เน้นใช้วัตถุดิบท้องถิ่น ออกแบบผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัยเพิ่มมูลค่าให้ผลิตภัณฑ์ได้ เพิ่มช่องทางการจำหน่ายทั้งในออนไลน์และตลาดเฉพาะกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาสพงษ์ ฐิ์ทำนอง (2566) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาวิศวกรรมสังคมด้านการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่โดยใช้ภูมิสารสนเทศ ตำบลนาบ่อคำ อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การสร้างกระบวนการพัฒนาโจทย์และดำเนินงานวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่โดยกลุ่มวิศวกรรมสังคม เป็นการพัฒนาวิศวกรรมสังคมให้มีความรู้ด้านการสำรวจและเรียนรู้ชุมชน วิศวกรรมสังคม ภูมิสารสนเทศ และการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของธัญพงค์ สารรัตน์ และคณะ (2565) ที่ได้ศึกษากระบวนการค้นหาศักยภาพด้วยการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เขตอนุรักษ์แหล่งน้ำห้วยคล้าบ้านหนองเข็งน้อย ตำบลกฤษณา อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่ารูปแบบภูมิทัศน์ร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการวิศวกรรมสังคม พร้อมกับการนำแนวคิดหลักในการออกแบบที่คำนึงถึงความเหมาะสมและกลมกลืนกับบริบท

สภาพแวดล้อมทั้งในส่วนของแนวทางการพัฒนาพื้นที่เพื่อการออกแบบภูมิทัศน์เพื่อการท่องเที่ยวด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมด้วยทักษะวิศวกรสังคมที่ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อช่วยให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์และแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาศักยภาพของพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และเป็นต้นแบบนำไปประยุกต์ใช้เพื่อดำเนินการให้เกิดผลลัพธ์อย่างเป็นรูปธรรมได้กับพื้นที่ท่องเที่ยวอื่นภายใต้ความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

องค์ความรู้จากการวิจัย

สำหรับการศึกษาการพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม: ทีมชาโสมโอมเพียง คณะนักวิจัยได้องค์ความรู้จากการศึกษานำเสนอได้ดัง ภาพที่ 2

ภาพที่ 2 องค์ความรู้การพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม:
ทีมชาโสมโอมเพียง

จากภาพที่ 2 อธิบายได้ดังนี้ กระบวนการพัฒนาศักยภาพแกนนำนักศึกษาโดยทีมชาโสมโอมเพียง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี เป็นการฝึกทักษะผ่านการใช้เครื่องมือวิศวกรสังคม ดังนี้ เครื่องมือฟ้าประทาน (Fact and Feeling), เครื่องมือนาฬิกาชีวิต, เครื่องมือ Timeline พัฒนาการ และ เครื่องมือ M.I.C. ซึ่งนักศึกษาได้นำไปประยุกต์ใช้จริงในพื้นที่ชุมชนบ้านชาโสม ตำบลแสง จังหวัดจันทบุรี การประยุกต์ใช้เครื่องมือเหล่านี้นำไปสู่การสร้างนวัตกรรมชุมชน เช่น “ยาหม่องสมุนไพร”

ที่เกิดจากการร่วมกันคิด ร่วมกันผลิต และออกแบบการตลาดโดยชุมชนเอง กระบวนการนี้ช่วยพัฒนาความรู้ การออกแบบผลิตภัณฑ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และส่งเสริมบทบาทของคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมอย่างไม่เป็นทางการในภาพรวม กระบวนการวิสาหกิจสังคมได้กลายเป็นต้นแบบของการพัฒนาชุมชนที่สร้างความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูล และการพึ่งพาตนเอง ชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ ลดต้นทุนการผลิต และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่กับความรู้จากคนรุ่นใหม่ เกิดการสร้างอาชีพ รายได้เสริม และผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. การถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยกระบวนการวิสาหกิจสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี มีกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนบ้านชำโสม และมีนักศึกษาแกนนำวิสาหกิจสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้ลงพื้นที่ เพื่อให้ความรู้และสร้างการรับรู้ภายในชุมชน สามารถต่อยอดจนเกิดเป็นองค์ความรู้การทำยาหม่องสมุนไพรบ้านชำโสม โดยมีชุมชนเองสามารถใช้วัตถุดิบที่มีภายในชุมชนเป็นจุดขายในผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้ผลการดำเนินงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ควรขยายผลการดำเนินงาน หรือพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้กับชุมชนพร้อมกับขยายช่องทางการตลาดให้กับชุมชนในช่องทางที่หลากหลายมากขึ้น

2. การให้ความร่วมมือของคนในชุมชนและนักศึกษาแกนนำ เกิดการแบ่งปันความรู้ ช่วยกันพัฒนาและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน สามารถเชื่อมโยงคนในหลายช่วงอายุมาร่วมกันพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ควรจัดกิจกรรมพัฒนาเชิงบูรณาการเพื่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

3. ควรกำหนดแนวทางการติดตามผลลัพธ์ในระยะยาว เช่น มีแผนประเมินผล 6 เดือน/1 ปี และให้มีการจัดตั้ง “ศูนย์วิสาหกิจสังคมประจำชุมชน” หรือคลังองค์ความรู้ถาวรเพื่อพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. กลุ่มนักศึกษาแกนนำวิสาหกิจสังคม ควรจัดกิจกรรมที่สร้างความสัมพันธ์ให้กับคนในชุมชน ได้ปฏิสัมพันธ์พูดคุยกันภายในชุมชน เพื่อที่เวลารวมตัวกันจะทำได้ง่ายขึ้น

2.กลุ่มนักศึกษาแกนนำวิศวกรสังคม ควรจัดให้มีการอบรมการทำบัญชีรายรับ – รายจ่ายให้กับคนในชุมชน เนื่องจากส่งเสริมให้คนชุมชนทราบขั้นตอนการจัดสรรเงินรายรับ – รายจ่ายให้เป็นสัดส่วนมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). (2560). *คู่มือกระบวนการวิศวกรสังคม*.

กรุงเทพฯ: สสส.

ชุติมา ฤชัย และคณะ. (2567). *บุหงาบุญพา : การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จากดอกกุหลาบเหลือทิ้งโดยใช้ทักษะวิศวกรสังคมเป็นฐานของชมรม LPRU สืบสานปณิธานงานของพ่อ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง*. INABED 2 การประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 1, ระดับชาติครั้งที่ 2. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา.

ธัญพงศ์ สารรัตน์ และคณะ. (2565) กระบวนการค้นหาศักยภาพด้วยการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เขตอุนุรักษ์แหล่งน้ำห้วยคล้าบ้านหนองเชิงน้อย ตำบลกฤษณา อำเภوخุซันต์ จังหวัดศรีสะเกษ. *วารสารรามคำแหง ฉบับมนุษยศาสตร์*, 41(1), 1-24.

ประเวศ วะสี. (2542). *การพัฒนาสังคมไทยด้วยวิศวกรสังคม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาชนบท.

วรภัทร์ ภูเจริญ. (2555). *การพัฒนาศักยภาพผู้นำรุ่นใหม่ในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: เอ็กสเปอร์เน็ท.

เมธาวิณ สารยาน และคณะ. (2567). การยกระดับศักยภาพนักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมสู่การพัฒนานวัตกรรมและขับเคลื่อนชุมชนอย่างสร้างสรรค์ในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. *วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์*, 20(1), 131 -146.

สุภาสพงษ์ รุ้งตานอง. (2566). การพัฒนาวิศวกรสังคมด้านการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่โดยใช้ภูมิสารสนเทศ ตำบลนาบ่อคำ อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร. *วารสารพิภูล*, 21(2), 109 – 131.

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.